

Morele wortels van het vredeswerk

Hartelijk dank voor de uitnodiging om vanmiddag een bijdrage te leveren aan dit vredessymposium 'Veiligheid anders'. De beweging voor vrede is juist in deze tijd van het grootste belang en is gediend bij goede en kritische doordenking. Zou ecooloog en vredesactivist en oud vicevoorzitter van de Raad van Kerken, Kees Nieuwerth nog geleefd hebben, dan zou hij hier waarschijnlijk nu het woord gevoerd hebben. Kees stond mede aan de basis van de werkgroep Inclusieve Veiligheid en was in de Raad een groot pleitbezorger van het document "Veiligheid Opnieuw Doordenken".

Ik ben blij met de vraag die mij is voorgelegd om te reflecteren op de morele wortels van de inzet voor vrede. Vorige week spitste Henk Baars het thema nog een keer als volgt toe:

Het lijkt tegenwoordig wel dat oorlog het meest nastrevenswaardige is, waarom is de vrede dat niet? Op welke moraliteit zouden we terug moeten vallen? Welke tradities spelen hierin de voornaamste rol? Verschillen de morele regels te veel om effectief te zijn? Hoe bereik je dat we weer intrinsiek gemotiveerd zijn om ze in ere te herstellen?

In de vraagstelling – zo hoor ik het althans – klinkt vertwijfeling door. Oorlog meer nastrevenswaardig dan vrede? Bestaat er wel een verbindende moraliteit die ons verplicht? Kan die ons innerlijk opnieuw motiveren?

In mijn reflectie wil ik een viertal stellingen inleiden.

1. *Nederland is ogenschijnlijk een vreedzame samenleving, maar het is onrustbarend om te zien hoeveel geweld er in onze samenleving is - al zeggen de officiële cijfers van het CBS dat criminaliteit en geweldsdelicten in ons land niet toenemen, maar sinds 2010 afnemen.*

Nederland staat op de 17^e plaats in de Global Peace Index die de vrede in 163 landen meet. Nederland scoort goed op het gebied van sociale veiligheid en lage criminaliteitscijfers.

Toch zouden we ons zorgen moeten maken over de afnemende sociale cohesie en vergiftigde sociale verhoudingen die geweld genereren. In 2025 waren ongeveer 3 miljoen inwoners van 15 jaar of ouder slachtoffer van een of meer geweldsdelicten. Het Openbaar Ministerie registreerde ruim 9.800 verdachten van agressie en geweld tegen mensen met een publieke taak, een stijging van 8% ten opzichte van 2024. Van dit geweld was 55% verbale agressie en 39% fysiek. Ernstige misdrijven zoals zware mishandeling of doodslag vormden 3%.

Nieuwsfeiten over geweld tegen kinderen in de jeugdzorg, femicide, geweld tegen AZC's, homofoob geweld, islamofob of antisemitisch geweld tegen gebedshuizen of personen, vuurwerkgeweld in voetbalstadions, drugs gerelateerd geweld, maar ook verbaal geweld op sociale media zijn iedere keer als je ze hoort schokkend en doen je vertwijfeld afvragen wat is hier aan de hand? Dit is niet een kwestie van handhaving en wet- en regelgeving, maar ook van moreel besef en beschaving. Of is gewelddadigheid überhaupt een nauwelijks te bedwingen kenmerk van menselijk bestaan? *Homo homini lupus*. Niet alleen in tijden van chaos, maar ook in tijden van vrede.

Van beschaving en moraal wordt wel eens gezegd dat het een dunne vernislaag is, die in tijden van rampspoed snel versleten is. Maar het omgekeerde is ook waar dat in tijden van rampspoed het goede van mensen naar boven komt en solidariteit zichtbaar wordt.

Mijn opvatting hierover is dat moreel besef met het mens-zijn ingegeven is, maar dat het ook geleerd, ontwikkeld en getraind moet worden. Waar morele waarden al dan niet ingebed in een levensbeschouwelijke traditie niet meer overgedragen, geleerd en getraind worden komt de samenleving voor grote problemen te staan.

2. *Niet gebrek aan overeenstemming tussen levensbeschouwelijke tradities over morele waarden is het probleem, maar de eenzijdige aandacht voor technologische ontwikkelingen en*

economisch belangen die, losgemaakt van menselijke waardigheid, moraliteit en religie de wereld noch gerechtigheid noch vrede zullen brengen.

Voor de zomer woonde ik in Den Haag een conferentie bij over het belang van Adviezen aan het Internationaal Gerechtshof inzake nucleaire bewapening, klimaatverandering en andere globale kwesties. Het Balieberaad waar de Raad van Kerken vanaf het begin lid van is, was bij de organisatie nauw betrokken.

Ik maakte daar kennis met het werk van één van de oud-rechters en vice-president van het gerechtshof afkomstig uit Sri Lanka, dr C. G. Weeramantry (1926-2017). Weeramantry heeft veel gedaan voor de versterking van de universalisering van het internationaal recht dat zijns inziens te veel stoelde op een eurocentrische basis. Om echt universeel en legitiem te zijn zou het internationaal recht de wijsheid en de morele beginselen van de wereldreligies en de culturen moeten integreren. Hij schreef hierover in 2009 een studie *“Tread lightly on the Earth”* waarin de complementaire betekenis van religies voor het behoud van een leefbare en vreedzame wereld zichtbaar wordt.

Ook de encycliek van paus Leo XIV *“Magnifica humanitas”* is hierover heel duidelijk. In de katholieke sociale leer die in de 20^e eeuw steeds verder is ontwikkeld is de universele menselijke waardigheid het uitgangspunt van het sociale denken. Met de groeiende betekenis en de toepassing van AI wordt dit accent op menselijke waardigheid alleen maar belangrijker. Paus Leo stelt dat technologie en economie nooit de plaats van de menselijke waardigheid mogen innemen. De katholieke sociale leer die in de 20^e eeuw geleidelijk verder is ontwikkeld is gefundeerd in het geloof dat de menselijke persoon beeld van de Drie-ene God is, dat iedere mens deelt in dezelfde, gelijke en onvervreembare menselijke waardigheid en ten derde dat mensenrechten de hoogste waarden vertegenwoordigen.

Vervolgens worden deze uitgangspunten langs vijf lijnen of morele principes uitgewerkt:

- Het principe van het *Bonum commune* (Algemeen belang). Zonder visie op het *Bonum commune* is het onmogelijk om belangentegenstellingen te boven te komen. Visie op het *Bonum commune* is noodzakelijk om oorlog te voorkomen of te beëindigen.
- De universele bestemming van de aardse goederen en grondstoffen. De band The Scene had in 1990 de hit *“Iedereen is van de wereld en de wereld is van iedereen”*. De schaarste aan grondstoffen, mineralen, water jaagt nieuwe spanningen aan in de wereld, is een oorzaak van de groeiende ongelijkheid, van conflicten en geweld.
- Het principe van subsidiariteit. Dit principe volgt uit de opvatting over de menselijke persoon en betekent dat mensen, families en gemeenschappen niet uitgeleverd mogen worden aan de macht van de staat of aan Techbedrijven. Subsidiariteit kunnen we ook toepassen op de inzet voor vrede. Veiligheid opnieuw doordenken vanuit onze mogelijkheden en verantwoordelijkheden als burgers is daar een voorbeeld van.
- Het principe van solidariteit ligt in het verlengde van het principe van subsidiariteit. Zonder solidariteit vernauwt subsidiariteit zich tot groepsbelang. Solidariteit is niet alleen een belangrijk ordeningsprincipe in de samenleving (onze welvaartsstaat is er op gebaseerd), maar ook een deugd die mensen in de praktijk moeten waarmaken en volhouden.
- Het principe van sociale gerechtigheid. Sociale gerechtigheid, schrijft paus Leo, is voor de christelijke gemeenschap een concrete manier van navolging en trouw aan het evangelie. Gesteld wordt dat sociaal onrecht niet alleen een gevolg is van verkeerde keuzes van individuen, maar ook een gevolg van structuren, culturele en economische systemen, die bijna automatisch ongelijkheid produceren. Bijzondere aandacht gaat hierbij uit naar digitale technologie die onze visie op de werkelijkheid steeds meer aan het bepalen is en naar de miljoenen migranten en vluchtelingen die in onze wereld een veilige toevlucht zoeken, maar steeds moeilijker vinden.

3. *De vredesbeweging was in ons land een factor van betekenis in de jaren tachtig van de vorige eeuw. We leven in een andere tijd. Andere geopolitieke verhoudingen, imperiale ambities van grootmachten, autonome wapensystemen en gebrek aan respect voor internationaal en humanitair recht vragen om nieuwe doordenking van het vredeswerk.*

Philip Everts (1938) was vanaf de jaren zeventig als directeur van het Interfacultair Instituut voor Internationale Studies aan de Rijksuniversiteit Leiden, lid van het Interkerkelijk Vredesberaad en lid van de Sectie Internationale Zaken van de Raad van Kerken een prominente vertegenwoordiger van de vredesbeweging. Vorige week publiceerde zijn zoon Steven Everts (ca. 1971), sinds 2023 directeur van het Europese Instituut voor Veiligheidsstudies, een opiniebijdrage in het NRC waarin hij vanuit zijn persoonlijke geschiedenis de veranderde veiligheidssituatie in Europa beziet. In 1983 stond hij met zijn vader op het Malieveld om te demonstreren tegen de plaatsing van Amerikaanse kruisraketten. Vandaag pleit hij voor een daadkrachtige verdediging van Europa tegen Ruslands imperiale streven en voor een versnelling van de bewapening. Het vertrouwen dat onze wereld zich beweegt in de richting van meer vrijheid, meer democratie, meer samenwerking is weggefallen.

Wat mij opvalt in deze beschouwing is dat morele waarden helemaal geen rol spelen, er niet toe doen. Tegenover elkaar staan het Europa van de regels, proportionaliteit en risicomijding enerzijds en het imperiale streven van een grootmacht anderzijds. Europa deed er volgens Everts heel goed aan een dam op te werpen tegen de Russische agressie, maar blijft halfslachtig en traag opereren alsof het de nieuwe werkelijkheid niet onderkent. Leidend voor de jonge Everts is de les van de Britse econoom John Maynard Keynes: ‘als de feiten veranderen, verander ik van mening.’

Voor vredesactivisten van toen en van nu blijven – ik kan het me niet anders voorstellen – morele waarden van eminent belang. Ik denk hier ook aan Edy Korthals Altes – oud-diplomaat en vredesactivist die juist vanuit morele principes zich durfde uitspreken en moedige keuzes durfde maken en daaraan vasthield.

Ook het recht op verdediging tegen tirannie, repressie, bezetting of genocide stoelt op het morele principe dat iedere mens gelijk in waarde is en dat mensenrechten vandaag de hoogste waarden vertegenwoordigen, zoals paus Leo in zijn encycliciek stelt.

Maar niet alleen vredesactivisten putten uit morele principes. Staatssecretaris Derk Boswijk was enkele weken geleden in Oekraïne en onder de indruk van het Oekraïense vermogen zich te verdedigen. Tegelijkertijd schrok hij, zo zei hij in een interview met het Nederlands Dagblad, van de toenemende betekenis van autonome wapensystemen in de oorlogvoering en het doden van de vijand. Wordt hiermee, zo vroeg Boswijk, niet een morele grens overschreden? Inmiddels hebben ook secretaris generaal Antonio Guterres van de VN en Mirjana Spoljaric van het Rode Kruis alarm geslagen over deze gevaarlijke ontwikkeling. Zij stellen dat aan autonome wapensystemen die zonder menselijk toezicht opereren beperkingen moeten worden opgelegd.

Eens ben ik met Steven Everts dat de tijden radicaal veranderd zijn en dat we niet kunnen teren op oude antwoorden. Meer dan ooit is beraad nodig over de waarden die onze wereld leefbaar houden en hoe het respect daarvoor in internationale verhoudingen kan worden bevorderd. Ook daar ligt een taak juist voor Europa en voor de kerken in Europa.

4. *Een onvervreembare opdracht van de kerken is om het visioen van gerechtigheid en vrede levend te houden. De Bergrede is een onuitputtelijke bron van hoop, kracht en troost door alle tijden heen.*

U kent het gezegde “De weg naar de hel is geplaveid met goede voornemens”. Alleen goede intenties of mooie woorden over vrede betekenen nog niet veel. Als mooie plannen niet worden uitgevoerd, beloftes niet worden nagekomen, kunnen de resultaten negatief uitpakken. Op de weg van vrede zijn daadkracht en volharding onontbeerlijk.

Aan de vooravond van de NATO-top vorig jaar in Den Haag, was ik op 22 juni in de Houtrustkerk bij de dienst voor vrede. Ik raakte daar in gesprek met Siewert Haverhoek die de uitgave van Lev Tolstoj *Leven dood* aanpreeft. Ik houd van Russische schrijvers, ook van Tolstoj, maar deze uitgave kende ik niet. In het afgelopen jaar heb ik dagelijks de teksten die Tolstoj over mens en God uit allerlei bronnen heeft verzameld gelezen. Leerzaam en inspirerend.

Lev Tolstoj (1828-1910) is één van grondleggers van het pacifisme van de 20e eeuw dat door de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog een grote impuls kreeg. Tolstoj heeft velen geïnspireerd zoals Mahatma Gandhi en Martin Luther King. Ook de Remonstrantse theoloog G.J. Heering, auteur van de Zondeval van het christendom, was diepgaand beïnvloed door Tolstoj.

De Bergrede van Jezus in het Matteüsevangelie is de belangrijkste bron van Tolstojs radicale pacifisme en van zijn kritiek op iedere vorm van staatsgodsdienst en religieuze legitimering van geweld. Het bracht hem in conflict met de Orthodoxe Kerk van zijn tijd waar hij uit verstoten werd.

Kerken, maar ook vredesbewegingen worstelen met de vraag of geweld onder alle omstandigheden moet worden afgewezen. Bij de Raad van Kerken proberen we de verschillende denkwijzen daarover bij elkaar te brengen en niet tegen elkaar uit te spelen. Persoonlijk heb ik diep respect voor ieder die de radicale keuze maakt voor de weg van geweldloosheid. Daar zijn vandaag grote en moedige voorbeelden van zoals Daoud Nassar die bij de Tent of Nations leeft vanuit het principe *“We refuse to be enemies”*.

Het bijzondere en uiterst kostbare van de evangelische inzet voor gerechtigheid en vrede, geïnspireerd door de Bergrede, is dat deze gevoed wordt en leeft uit de verwachting dat door alle stormen van de tijden de dag van Gods koninkrijk zal aanbreken waarin liefde, recht en vrede in overvloed zullen zijn. Vanuit die verwachting en in die hoop zijn wij als christen geroepen te leven.

“Zalig de vredeliefhebbers, want zij zullen kinderen van God genoemd worden” (Mat. 5,9)

Geert van Dartel

Den Haag, 5 juni 2026